

MILENA ZELENÁKOVÁ

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása és a szlovákiai ágostai hitvallású evangélikus egyház

A Szlovákiában működő evangélikus egyház a csehszlovák köztársaság első éveiben nem magánegyház, esetleg titkos társaság volt, hanem nyilvános társadalmi szervezet. Ez határozta meg politikai szerepét is.¹ Az első világháborút lezáró békeszerződések következtében beálló változások nem csupán az államok közötti határokat érintették, hanem jelentős változást hoztak az európai egyházak területi szerkezetében is. Ebből a szempontból a legmesszemenőbb következménnyel az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése és a Német Birodalom határainak megváltozása járt. A történelmi Magyarországot érintő békeszerződések a térség összes utódállamának egyházi területét érintették.²

A szlovákiai evangélikusok számára döntő változást hozott ez az időszak. Csehszlovákia megalakulása ugyanis a Szlovákia területén működő evangélikus egyháznak a magyarországitól való elválását eredményezte. Ez azonban azzal is járt, hogy a szlovákiai területen levő evangélikus egyház irányítás nélkül maradt, s szükségessé vált, hogy az új állam határain belül egy teljesen önálló egyházszervezet jöjjön létre. Erre a budapesti központ teljes kompromisszumképtelensége is okot adott. A magyarországi evangélikus egyház teljes integritásának megőrzése esetén ugyanis alkalom nyílt volna arra, hogy a magyarországi egyházi hivatalok beavatkozzanak az új állam szuverén ügyeibe.

Az, hogy a szlovákiai evangélikusok egyértelműen a Csehszlovák Köztársaság és az önálló egyházszervezet mellett tették le voksukat, elsősorban nemzeti és hovatartozásuk következménye volt. A szlovákiai evangélikusok nagy többsége ugyanis szlovák volt, míg a magyarok és németek kisebbséget alkottak. Emellett a szlovák evangélikusok tudatában erős volt a nemzetébresztő tradíciók továbbélése is.

A Csehszlovák Köztársaság demokratikus berendezése, a vallásszabadság alkotmányban való megerősítése és a kisebbségek nemzetközi szerződésekben is rögzített védelme jó feltételeket teremtett az önálló szlovák evangélikus egyház megalakulásához. Az pedig, hogy a szlovákiai evangélikusok lojálisak voltak Csehszlovákiával szemben, az állam és az egyház kölcsönös respektálásához vezetett. Az állam megfelelő feltételeket biztosított az egyház megalakulásához és működéséhez, elegendő tere volt egyházipolitikai reformjainak végrehajtásához, amelyre az egyház reagálhatott, s kifejezhetette esetleges ellenérveit is. Az evangélikus egyház önállóságához vezető első lépésként az evangélikus egyházi és világi tisztségviselők 1918. november 4-én Liptószentmiklóson megtartott tanácskozása értékelhető, amelyen a jelenlévők egyöntetűen az önálló egyház mellett szavaztak.³

A következő lépésnek az a tanácskozás számított, amelyet a szlovákiai evangélikus vezetők kérésére Szlovákia teljhatalmú minisztere, Vavro Šrobár hívott össze 1919. január 21-ére Zsolnára.⁴ A tanácskozáson elfogadták azokat az elveket, amelyek szerint az új egyház megalakul és működni fog. Ennek érdekében az állam a tanácskozás által javasolt személyekből egy generális egyháztanácsot hívott össze, amely az evangélikus egyház törvényhozó zsinatáig volt hivatott az egyház ügyeit intézni. A tanácskozás ezen kívül egy memorandumot is elfogadott, amelyben olyan rendkívüli intézkedések meghozatalára kéri a kormányt, amelyek lehetővé tennék az egyházon belüli állapotok, valamint az egyháznak az államhoz fűződő viszonyának a rendezését, miközben hangsúlyozták az egyház autonómiájának megőrzését.

A zsolnai tanácskozás a csehszlovák hatalom által választott szlovák evangélikus képviselők első szabad gyűlésének számít, amelyen a nemzeti elkötelezettségű evangélikus egyházi vezetők és az államigazgatás képviselői közötti megegyezés alapján megszületett az evangélikus egyház önállósága. Az egyezés alapján az állam megteremtette a lehetőséget az egyház önállóságához és belső viszonyainak rendezéséhez.

Ezek alapján adta ki a Vavro Šrobár 1919. január 30-én a 875. számú rendeletét, amellyel olyan mértékű autonómiát biztosított az evangélikus egyháznak, mint amelyet az a történelmi Magyarországon élvezett. A rendelet érvénytelenítette az egyházi alkotmánynak az egyházi közösségek, esperességek és kerületek irányításáról szóló részeit, az egyház fölötti felügyelettel pedig a Szlovákia teljhatalmú minisztere által képviselt csehszlovák kormányt bízta meg. A rendelet az eddigi egyházi önkormányzat teljes egészét felmentette hivatalából, s helyette egy általános egyháztanács megalakítását jelentette be. A szlovákiai evangélikus egyházat két egyházkerületre osztotta, a keletire és a nyugatira, s kijelölte az esperességek területét is. A rendelet csupán ideiglenes hatályú volt, amely a zsinat által megszavazandó új egyházi alkotmány elfogadásáig kívánta rendezni az egyházi ügyeket.

Ezt követően 1919. február 17-én Šrobár kinevezte a 26 tagú egyháztanácsot, amelyet később (április 2-án),⁵ a tanács javaslatára, a német és a magyar kisebbség 4 pótképviselőjével egészítették ki.⁶ A generális egyháztanács az állam által az evangélikus egyház ügyeit intéző referens, Ján Šimkovic elnökségével megválasztotta a püspöki hivatalok püspöki jogkörrel felhatalmazott adminisztrátorait és az egyházkerületi felügyelőket. A nyugati egyházkerület élére Samuel Zoch és Milan Ivanka, a keletire pedig Jur Janoška és Ján Ružiak került. Megválasztották a generális tanács elnökeit (Jur Janoška és Milan Ivanka) és az egyes esperességek felügyelőit is. Samuel Zochnak és Jur Janoškának püspöki adminisztrátorrá, később pedig püspökké való kinevezése nem volt véletlen, hiszen mindketten jó szervezési képességekkel, az egyház és a nemzet ügyei iránti elkötelezettséggel és megfelelő tekintéllyel rendelkeztek. A következő évtizedben ez a két személyiség határozta meg az evangélikus egyház fejlődésének irányát.

Elmondható, hogy miután az egyházi előljárók és az államhatalom között létrejött a zsolnai megegyezés, és az egyház elfogadta, hogy az állam átmenetileg felfüggeszti az egyházi önkormányzatot, és választások nélkül kinevezi a két püspökség felügyelőit, valamint a generális tanácsot, létrejött az önálló szlovákiai evangélikus egyház.

Az ún. átmeneti időszak, amely a zsolnai tanácskozástól az 1921-es zsinatig, ill. az egyházi alkotmány 1922-es elfogadásáig tartott, a szlovákiai evangélikus egyház fejlődésének egyik legösszettebb korszaka volt. De az egyházi autonómia újraalkotását követően is számos komoly problémával kellett az egyháznak megküzdenie, amelyet az alábbi csoportokba sorolhatunk: az új egyház megalapításával és egységével kapcsolatos problémák; az állam és az egyház viszonya; a többi egyházhoz, ill. a külföldhöz fűződő viszony; az evangélikus iskolák kérdése; az egyház pénzügyi helyzete, valamint a missziós és szociális tevékenység kérdésköre.

A továbbiakban csupán az első két területtel, tehát az egyházi szervezet kiépítésével és az egyház egységének problémájával kívánok foglalkozni. A választás oka az, hogy ezek a problémák egyébként is összefüggnek, másrészt pedig ezek kapcsolódnak leginkább a kisebbségi problematikához.

Az új egyház megalakításának kérdése, miként azt már jeleztem, az 1921-ben megtartott zsinattal, az új alkotmány elfogadásával és az egyház autonóm testületbe való választással megoldódott. A generális egyházi tanács már második, 1919. szeptember 18-i ülésén létrehozta a zsinati tanácsot, amelyet megbízott a zsinat előkészítésével, valamint azzal, hogy dolgozza ki a szlovákiai evangélikus egyház létrehozásának javaslatát.⁷

Az 1920. szeptember 30-án Turócszentmártonban megtartott ülésén a generális egyháztanács 1921. január 18-ra, Trencsénteplicbe hívta össze az alkotmányos zsinatot, miközben november 20-ig kellett megtartani a zsinati választásokat.⁸ Miután a generális tanács 1920. november 22-én a köztársasági elnöktől is engedélyt kért a zsinat megtartására,⁹ erre a minisztertanács 1920. december 9-én engedélyt is adott.¹⁰

Az evangélikus egyház zsinata két alkalommal ülésezett, 1921. január 18-a és február 4-e, ill. május 23-a és 24-e között. Az első ülésen jöttek létre az egyes területeket igazgató bizottságok (adminisztráció, iskolák, jog, gazdaság), amelyek a zsinati tanács által kidolgozott javaslat szerint működtek. A bizottságok ülését követően január 25-étől összeülő teljes zsinati tanács a zsinati törvények javaslatait tárgyalta meg. A májusi második ülés feladata a törvények végső elfogadása és azoknak az illetékes kormányzervek elé terjesztése maradt. A zsinaton vita alakult ki azzal kapcsolatban, vajon a köztársasági elnök vagy a kormány elé kell-e jóváhagyásra előterjeszteni a zsinati törvényeket. A köztársasági elnök kompetenciáját a jogfolytonosság elméletével igyekeztek alátámasztani, miszerint a Magyar Királyságban is az államfői szerepet betöltő uralkodó írta alá a törvényeket, így Csehszlovákiában is hasonlóan kell cselekedni. Az, hogy a zsinat által elfogadott törvényeket mégis a kormány elé terjesztették, annak a következménye, hogy az alkotmánylevél szerint az egyház fölötti legfőbb felügyelet (*ius supremae inspectionis*)¹¹ a kormányt illette meg. A zsinatnak – mint az egyház törvényhozó szervének – a rendelkezései a kormány jóváhagyásától függttek, hiszen az egyház végrehajtó hatalmának hiányában nem lettek volna végrehajthatók. A kormány támogatása nélkül az egyház amúgy sem számíthatott volna az állam morális és anyagi támogatására.¹²

A kormány az egyház alkotmányát – néhány jelentéktelen változtatással – az 1922. május 10-én¹³ megtartott ülésén hagyta jóvá, majd május 5-én M. Mičura, a Szlovákia igazgatásával megbízott miniszter is aláírta.

A zsinat legfontosabb eredménye tehát az új egyházi alkotmány elfogadása volt. A szlovákiai evangélikus egyház alkotmánya a zsinaton elfogadott mindazon jogi szabályozás összessége, amelyek az egyház létrehozására, gazdálkodására, igazgatására, bíraskodására, az egyházi hivatalok és hivatalnokok jogaira és kötelességeire, az egyház belső életét érintő összes jogi viszonyra vonatkoznak.

Az elfogadott alkotmány szerint az egyház a zsinati-presbiteri alapelvek alapján jött létre. Eszerint az egyházi igazgatás összes fokán a presbitériumokat és konventeket illeti meg a döntés joga, s a felsőbb igazgatási szervekben be kell tartani a lelkesíti és világi képviselők közötti egyensúlyt. A presbitériumok létrehozását, amelyek elsősorban adminisztrációs feladatokat láttak el, a konventek korábbi tevékenységének kritikájával indokolták.¹⁴

Az evangélikus egyház létezésének fő biztosítékát az egyházi autonómiában látta, amelynek fő alapelve az volt, hogy az egyház az állam törvényi keretein belül teljesen szabadon és önigazgatóan létezett, teljes joga volt arra, hogy saját ügyeit intézze - „in sacris et circa sacra”. „In sacris” – saját maga rögzítette hitéletének alapelveit, szabályait, az istentiszteletek, az egyházi oktatás és nevelés rendjét, s joga volt nyilvános iskolák fenntartására. Az „in sacris” alapján az egyházat csupán az Istenhez való hűség kötelezte. „Circa sacra” – autonóm módon határozta meg saját alkotmányos élete három ágának (a törvényhozás, az igazgatás és a bíraskodás) a törvényeit és gyakorlatát.¹⁵ Az autonóm igazgatás természetes velejárója volt az, hogy az egyház valamennyi elöljáróját választások útján nevezték ki.¹⁶ És éppen ez az egyházi autonómia biztosította a szlovákiai evangélikus egyház demokratikus voltát.

Az alkotmány elfogadása tette lehetővé az egyház vezetésének, az egyházkerületek és az esperességek elnökeinek megválasztását. A főgondnok Ján Vanovič, a keleti egyházkerület püspöke Jur Janoška, a nyugatié pedig Samuel Zoch lett. Az egyházkerületek gondnokaivá Ján Ružiakot és Ľudovít Šimkót választották. A megválasztott tisztségviselőket október 22-én, ill. november 29-én iktatták be hivatalukba, ami lehetővé tette, hogy a szlovákiai evangélikus egyház végre autonóm alapon kezdje meg működését.

Az egyház egységének megőrzése nemcsak vallási szempontból, hanem a csehszlovák állam egységének szempontjából is rendkívül fontos volt. A volt püspökök, Raffay Sándor és Geduly Henrik ugyanis rögtön Csehszlovákia megalakulása után munkálkodni kezdtek a történelmi Magyarország és a magyarországi evangélikus egyház integritásának megőrzése érdekében. Elsősorban Raffay püspök tevékenysége érdemel említést, aki 1918. november 28-i Turócszentmártonban tett személyes látogatásával¹⁷ és egy püspöki körlevél¹⁸ kiadásával próbálta megakadályozni a szlovákiai evangélikus egyház függetlenedését. Ezen püspökök jogköre azonban megszűnt, mivel nem ismerték el a Szlovákiában bevezetett ideiglenes rendkívüli intézkedésekről szóló 64. sz. törvényt, amely szerint „az állami, önkormányzati és egyházi tisztségviselők ideiglenesen a hivatalukban maradhatnak, és megkapathatják járandóságaikat, ha hűséget esküsznek a Csehszlovák Köztársaságnak, és a kormány meghatalmazottja is elismeri, hogy alkalmasak feladatuk ellátására”.¹⁹

A püspökök és a magyar protestánsok azon törekvése, hogy megőrizzék az egyház egységét, ha más módszerekkel is, de tovább folytatódott. A külföldi protestáns egyházak felé folytattak propagandát, amely szerint a magyarországi evangélikus

egyház egységét mindenképpen meg kell őrizni. Indoklásként azt hozták fel, hogy az utódállamok és azok saját egyházaik létrejötte következtében csökkent az evangélikus egyház és általában a vallás befolyása Kelet-Európában. A magyar protestáns egyházi körök agitációjának az eredménye volt a protestáns képviselők hágai konferenciáján 1919 októberében elfogadott határozat. Ebben arra szólították fel a Népszövetséget, hogy az Kelet-Európa vallási örökségének megőrzése érdekében álljon a magyarországi protestáns egyházak egységéért folytatott harc élére.²⁰

A szlovákiai evangélikus egyház válaszul egy Jur Janoška által szerkesztett és a magyarországi szlovák evangélikusok kedvezőtlen helyzetéről szóló memorandumot juttatott el a külföldi sajtóhoz.²¹ Hatékonyabb ellenlépésnek bizonyult azonban a szucsányi plébános, Fedor Ruppeld nagy-britanniai útja, aki előadások során informálta az ottani közvéleményt a valós helyzetről. Ezzel a módszerrel némileg sikerült korrigálni a hágai kongresszus határozatát, és meggyőzni a protestáns egyházak képviselőit arról, hogy a magyarok információi egyoldalúak és nem objektívek.²²

Az „egyház egységének” megőrzése érdekében folytatott erőfeszítések a trenscenteplici zsinaton is folytatódtak. Az itt megjelent német és magyar küldöttek ugyanis nyilatkozatot intéztek a zsinathoz, amelyben az egyház autonómiájának megsértése ellen tiltakoztak, és az 1919. január 30-i és február 7-i döntések felfüggesztését követelték. Javasolták, hogy a zsinat minősítse át magát egyszerű egyházi gyűléssé, s hívjanak össze új zsinati tanácskozást.²³

A zsinat a deklarációt azzal utasította el, hogy az evangélikus egyház területiális alapokon szerveződik, s adminisztratív hatalma mindig is attól az állami hatalomtól függött, amelynek a területén működött.²⁴ Az indoklásban a csehszlovák jogrendbe átvett 1895-ös törvény XLIII. cikkelyére is hivatkoztak, amelynek 17. §-a szerint: „A magyar állam hatályán kívül álló főség, ill. személy nem lehet az egyház feje vagy a hitfelekezet felügyelője, és a hitfelekezet sem állhat semmiféle függésben külföldi főségtől, felekezeti társaságtól vagy személytől.”²⁵

A territorialitás elvének következtében nem vált az evangélikus egyház nemzeti egyházzá, noha ennek előfeltételei – tisztán szlovák, magyar vagy német egyházközösségek – a történelmi Magyarországon léteztek.²⁶ A már idézett 1895-ös törvény szerint ugyanis „új egyház megalakítást el kell utasítani, ha azonos egy már meglévő és törvényileg elfogadott felekezettel, vagy ha attól csupán istentiszteleti és egyházigazgatási nyelvében tér el”. A területiális elv meghatározó eleme az volt, hogy ha egy bizonyos területen megszűnt az addigi állami hatalom, akkor megszűnt az állami hatalomnak az a része is, amely az egyházra volt ráruházva. Az új államalakulat megalakulása után az egyház már nem eredeztethette hatalmát a volt állami hatalomtól, mert ebben az esetben az új állammal szembeni lojalitását és az új állam szuverenitását sértette volna meg, s ezzel veszélybe sodorta volna saját egzisztenciáját is.²⁷

Ezen indokok miatt a zsinat nem tartotta megalapozottnak az egyházi autonómia megsértése elleni tiltakozást, hiszen a szlovákiai evangélikus egyház a Csehszlovákia megalakulása utáni időszakban nem rendelkezhetett autonómiával. Szintén elutasították azt a követelést is, hogy a zsinatot függeszték fel, s hívjanak össze újat. A zsinat ebben az esetben arra hivatkozott, hogy a német és a magyar evangélikusok képviselői a zsinat létrejöttében, az elnökség és a tisztségviselők megválasztá-

sában önszántukból vettek részt, képviselve voltak az elnökségben és a zsinati bizottságokban is.²⁸

A javaslatuk elutasítása után a német és magyar küldöttek megváltoztatták követeléseiket, s javasolták, hogy az egyház zsinat által elfogadott alapszabályát terjesszék elfogadásra az egyházközösségek elé, s hogy a két szlovák egyházkerület mellett hozzanak létre egy német–magyar egyházkerületet.²⁹ Ebbe nemcsak az egyes egyházközösségek jelentkezhetnének szabadon, hanem egyéneik is a szlovákiai evangélikus egyház egész területéről. A javaslatot az előterjesztők a kisebbségek jogainak védelmével indokolták, s a Saint Germain-i békeszerződésre és a Csehszlovák Köztársaság alkotmánylevelére hivatkoztak.

A zsinat az általa megfogalmazott válaszban leszögezte, hogy a felekezeti kisebbségeknek a békeszerződésben és a csehszlovák alkotmányban megfogalmazott védelme csak a szlovákiai evangélikus egyház egészére vonatkozhatna és csak más egyházakkal szemben, nem pedig annak egy részére, amely az egyháztól csupán nyelvében, nem pedig vallási kérdésekben különbözik. A német és a magyar evangélikusok nem képezték a szlovákiai evangélikus egyházon belül felekezeti kisebbséget, hanem annak szerves részei voltak. A kisebbségi jogokra tehát csak nemzeti kisebbségekként hivatkozhatnak.

A problémát azonban az jelentette, hogy nem is volt okuk panaszra, amit az a tény is bizonyít, hogy ők maguk sem mutattak fel olyan konkrét esetet, amely azt bizonyította volna, hogy az evangélikus egyház nemzeti diszkriminációt alkalmazott volna velük szemben. Külön német–magyar egyházkerület létesítése földrajzi szempontból is lehetetlen volt. A német és magyar egyházközösségek ugyanis szét voltak szóródva Szlovákia egész területén, ami lehetetlenné tette a területi adminisztrációt. Ezenfelül tisztán gyakorlati szempontból is rossz megoldás lett volna egy újabb háromnyelvű (a német és magyar közösségekben szlovák tagok is voltak) egyházkerület létrehozása.³⁰

A zsinat tehát ezen objektív okok miatt elutasította a német és magyar képviselők javaslatait, s továbbra is érvényben maradt az egyházi alkotmány 70. §-a, amely szerint a szlovákiai evangélikus egyház két kerületre oszlik.

Láthatjuk tehát, hogy a német és magyar evangélikusok kezdetben nehezen alkalmazkodtak az új politikai viszonyokhoz, s tiltakozásukat nemcsak a hazai egyházi fórumokhoz, hanem külföldre és a csehszlovák kormányhoz is eljuttatták.³¹ Végül azonban az összes német evangélikus közösség elfogadta az új helyzetet, és a szlovákiai evangélikus egyház keretén belül maradt. Megelégedésüket részben az okozta, hogy a nyugati egyházkerületen belül egy külön német esperességet hoztak létre.³²

A magyar evangélikusok helyzete kissé más volt. A komáromi és somorjai egyházközösség – amely a pozsonyi szlovák–magyar esperesség részét képezte – ugyanis a szlovákiai evangélikus egyház szervezetén kívül maradt.³³

Az önálló szlovák evangélikus egyházszervezet létrehozása bonyolult feladat volt. A jogfolytonosság elfogadása mellett számos olyan törvényi lépést is meg kellett tenni, amely egy öngazgatáson alapuló egyház létrehozását szolgálta. A nemzetiségi problémák tovább növelték a bonyodalmakat, amelyeket ugyan az egyház teljes egységének talaján nem sikerült maradéktalanul megoldani, a megoldás azonban

így is megfelelt a kor demokratikus elveinek és a szlovákiai evangélikus egyház demokratikus önkormányzatiságának.

Jegyzetek

1. Beinert, W.: Poslání církve ve světě. *Teologické texty*, 3. évf. (1992), 1. sz. 18. p.
2. Žilka, F.: *Církeve a hranice státu. Zahraniční politika*. Praha, 1924, 170. p.
3. *Cirkevné listy*, 32. évf. (1918), 11–12. sz. 293. p.
4. Porada slovenských evanjelikov v Žiline. *Cirkevné listy*, 33. évf. (1919), 2–3. sz. 53–57. p.
5. A generális egyháztanács jegyzőkönyve 1919. április 2.
6. Az egyháztanács tagjai – a lelkészek közül: Jur Janoška, Otto Škrovina, Vladimír Čobrda, Metod Bella, Jur Pavol Argay, Ladislav Konček, Ján Slávik, Ján Palic, Pavol Sekerka, Samuel Zoch, Michal Laciak, Michal Bodický, Karol E. Schmidt, Albert Kübecher, a világiak közül: Ján Ružiak, Vladimír Pivko, Ján Vanovič, Vladimír Makovický, Samuel Daxner, Ján Rumann, Karol Štúr, Ludovít Šimko, Emil Stodola, Milan Ivanka, Vladimír Fajnor, Ludovít Bazovský, Emil Šamarjay, Koloman Münich. Archív GBÚ Evanj. a. v. cirkvi na Slov. Zápisnice 1919–1921.
7. Zo zasadnutia generálnej rady. *Cirkevné listy*, 33. évf. (1919), 8–9. sz. 198. p.
8. A generális egyháztanács jegyzőkönyve. 1920. szeptember 30.
9. SÚA ČR, f. PMR, i. sz. 817, 216. doboz.
10. SNA, f. MPS, i. sz. 345, 39. doboz.
11. Zo synody. *Cirkevné listy*, 35. évf. (1921), 5–6. sz. 123. p.
12. Vanovič J.: Ústava Cirkvi ev. a. v. na Slovensku. In: *Almanach Cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z rokov 1919–1928*. Turčiansky Sv. Martin, 1930, 38. p.
13. SNA, f. MPS, i. sz. 345, 39. doboz.
14. Vanovič: i. m. 38. p.
15. Vö. Ruppeldt, F.: Zásady cirkevnej samosprávy. In: *Almanach Cirkvi ev. a. v. na Slovensku z rokov 1919–1928*. 45–46. p.
16. Kivétel képezett a generális püspöki tisztség létrehozása. Ezt mindig az idősebb egyházkerületi püspök töltötte be.
17. Biskupská návšteva v Martine. *Národné noviny*, 49. évf. 141. sz. 1918. nov. 30.
18. Biskup Raffay a csehszlovákiai állam. *Národné noviny*, 49. évf. 144. sz. 1918. dec. 7.
19. Švorc, P.: Slovenskí evanjelici v prvých troch desaťročiach 20. storočia. In: David, P. Daniel (red.): *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku*. Bratislava, EBF UK, 1999, 228. p.
20. Evanjelická a. v. cirkev v bývalom Uhorsku a v terajšej Československej republike. *Cirkevné listy*, 34. évf. (1920), 1–2. sz. 38. p.
21. A generális egyháztanács jegyzőkönyve. 1920. szeptember 30.
22. Uo.
23. A deklarációt a szepesség-városi, a tátraaljai, a pozsonyi-városi és a barsi esperesség képviselői írták alá. Vö. *Cirkevné listy*, 35. évf. (1921), 1–3. sz. 36–37. p.
24. Odpoveď synody na osvedčenie nem. a maď. synodálov. *Cirkevné listy*, 35. évf. (1921), 1–3. sz. 38. p.
25. *Československé církevní zákony*. I. köt. Praha, 1931, 89–100. p.
26. Odpoveď synody na osvedčenie nem a maď. synodálov. *Cirkevné listy*, 35. évf. (1921), 1–3. sz. 38. p.
27. Uo.
28. Uo.
29. Zo synody. *Cirkevné listy*, 35. évf. (1921), 4. sz. 91–92. p.

30. SNA, f. MPS, i. sz. 345, 39. doboz.
31. Tiltakozott például a pozsonyi egyházközösség, amelyhez később Késmárk, Toporc, Milbach, Igló, Racsiszdorf és Duránd is csatlakozott. A csehszlovák kormány azonban a zsinat álláspontjával értett egyet. SNA, f. MPS, i. sz.345, 39. doboz.
32. Az eredeti két pozsonyi esperesség (megyei és városi) 1923-ban újból két esperességre lett felosztva Pozsonyi szlovák–magyar, ill. pozsonyi német esperesség néven. Lásd Ruppeldt, F.: Samosprávny život cirkvi v desaťročí 1919–1928. In: *Almanach Cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z rokov 1919–1928*. 48. p.
33. Uo. 46-47. p.

(Fordította Simon Attila)